

Палітычная сістэма Беларусі: сучасны стан і праграма будучых палітычных рэформаў.

Аўтар policy paper – Юры Стакавецкі

Змест

Уводзіны	2
Аналіз палітычнай сістэмы Беларусі. Этапы аўтарытарнага перахода	3
Рэферэндум 2022 года. Усебеларускі народны сход	7
Палітычныя партыі ў Беларусі	9
Трансфармацыя палітычнай культуры Беларусі. Прычыны ўзурпацыі ўлады	11
Дэмакратычныя сілы	12
Рэформы	14
Заклучэнне	16
Спіс выкарыстаных крыніц	18

Уводзіны

Вялікая праблема палітычнай навукі ў XXI стагоддзі складаецца ў тым, што феномен аўтакратыі застаецца не да канца вывучаным. Трэцюю хвалю дэмакратызацыі (тэрмін, што выведзены Хантынгтонам) 1974-1991 гг. змяніў працэс затухання. Многія палітычныя сістэмы, якія мелі ўсе шанцы на дэмакратычныя пераўтварэнні на фоне распаду СССР у выніку ўсё ж пайшлі іншым шляхам.

У гэтым даследаванні характарызуецца прырода, змест і этапы трансфармацыі палітычнай сістэмы ў Беларусі. У фокусе знаходзіцца працэс паслядоўнай узурпацыі ўлады ў краіне і тое, як змяняліся суадносіны паўнамоцтваў і магчымасцяў галін улады ў межах гэтага працэсу.

Акрамя таго, былі выяўлены фактары, якія вызначылі тое, што постсавецкае грамадства ў Беларусі дапусціла ўстанаўленне недэмакратычнага рэжыму, для чаго спатрэбілася больш падрабязна даследаваць праблему палітычнай культуры ў краіне.

Пасля прэзідэнцкіх выбараў 2020 года пачалося жорсткае супрацьстаянне паміж грамадзянскай супольнасцю і дзяржаўнай уладай, у якім улада актыўна выкарыстоўвае рэпрэсіўныя практыкі для падаўлення народнай незадаволенасці. Лукашэнка кіруе краінай ужо 29 гадоў, і рэжым яго з упэўненасцю можна назваць старэючым, што ў сваю чаргу абумоўлівае і вялікую жорсткасць, і адсутнасць выявы/вобраза будучыні. На сённяшні дзень супрацьстаянне толькі пагаршаецца, а на супрацьлеглым баку і ў якасці прадстаўніка грамадзянскай супольнасці выступаюць дэмакратычныя сілы. Яны прадстаўлены некалькімі палітычнымі аб'яднаннямі, такімі як: Офіс Святланы Ціханоўскай, Аб'яднаны пераходны кабінет (таксама ўзначальвае Ціханоўская), і Каардынацыйная рада - пратапарламент у выгнанні.

Як кандыдатка, што фактычна перамагла Лукашэнку на прэзідэнцкіх выбарах, якія сталі перакульваючымі, Святлана Ціханоўская - лідарка свабоднай Беларусі, якую прызнаюць легітымнай у многіх краінах свету і прымаюць на вышэйшым узроўні кіраўнікі вядучых дзяржаў. Каардынацыйная рада - гэта альтэрнатыўны механізм прадстаўніцтва для беларусаў і беларусаў, якія выступаюць супраць рэжыму. Яго мэта - стварыць і пашырыць структуру гарызантальнага ўзаемадзеяння паміж палітычнымі актарамі і грамадзянскай супольнасцю. Дзейнасць дэмакратычных сіл, як асновы, для будучых рэформаў дзяржавы, таксама ўяўляе для дадзенага артыкула сур'ёзную цікавасць.

Аналіз палітычнай сістэмы Беларусі. Этапы аўтарытарнага перахода

Калі ў 1994 годзе Аляксандр Лукашэнка стаў прэзідэнтам Беларусі, у краіне была парламенцкая форма праўлення. Вышэйшым органам дзяржаўнай улады быў Вярхоўны Савет: аднапалатны парламент.

Адпраўным пунктам для аналізу рэжымнай трансфармацыі з'яўляецца тэкст Канстытуцыі ў рэдакцыі 1994 года. Згодна з ёй, Вярхоўны савет валодаў эксклюзіўным правам на прыняцце законаў, мог уносіць змены ў канстытуцыю, прызначаць рэспубліканскія рэферэндумы, выбіраў суддзяў, у першую чаргу канстытуцыйнага суда, вызначаў знешнюю і ўнутраную палітыку, ваенную дактрыну і гэтак далей.

Канстытуцыйны суд з'яўляўся незалежным наглядным органам, задача якога - кантраляваць канстытуцыйнасць нарматыўных актаў. Суддзі абіраліся на тэрмін у 11 гадоў, і зняць з пасады іх таксама мог толькі Вярхоўны савет. [2]

Прэзідэнт выконваў прадстаўнічыя функцыі, кіраваў выканаўчай уладай, прызначаў, пад кантролем і з дазволу Вярхоўнага савета, міністраў і так далей. Варта асабліва падкрэсліць, што згодна з канстытуцыяй у рэдакцыі 1994 года прэзідэнт не меў заканадаўчых функцый і, што мае вялікае значэнне, у выпадку здзяйснення злачынства мог быць зняты з пасады Вярхоўным саветам пры ўхваленні Канстытуцыйнага суда. Іншымі словамі, у асноўным законе быў прапісаны выразны і зразумелы механізм адхілення прэзідэнта ад улады. [2]

Пры праўленні Аляксандра Лукашэнкі ў Беларусі чатыры разы праводзіліся канстытуцыйныя рэферэндумы: у 1995, 1996, 2004 і 2022 гадах.

Першыя тры рэферэндумы былі неабходныя Лукашэнку для ўмацавання ўласнай улады. Апошні - для дыверсіфікацыі рызык у плане страты гэтай самай улады.

У 1995 годзе на плебісцыт было вынесена некалькі пытанняў: прыняцця незалежнай Беларуссю дзяржаўных сімвалаў - бел-чырвона-белы сцяг і герб "Пагоня" - замяніць на сцяг і герб, дзіўна падобныя на савецкія. За некалькі дзён да таго рэферэндуму адбылося сумна вядомае збіццё дэпутатаў Вярхоўнага савета Рэспублікі Беларусь, якія выступілі супраць пытанняў, пастаўленых на ўсенароднае галасаванне, асабліва ў частцы замены дзяржаўных сімвалаў. Яны аб'явілі галадоўку, застаўшыся ў будынку Вярхоўнага савета. У ноч з 11 на 12 красавіка невядомыя ў камуфляжы ўварваліся туды, выцягнулі і збілі дэпутатаў. Фактычна адбыўся дзяржаўны

пераварот. Акрамя таго на галасаванне былі вынесены яшчэ два пытанні, якія пацягнулі за сабой сур'ёзныя наступствы для балансу сістэмы стрыманняў і проціваг:

1. “Ці падтрымліваеце Вы дзеянні Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, накіраваныя на эканамічную інтэграцыю з Расійскай Федэрацыяй?” Так Лукашэнка найпрост умяшваўся ў знешнепалітычны курс краіны, аспрэчваючы канстытуцыйнае права Вярхоўнага савета.
2. “Ці згодныя Вы з неабходнасцю ўнясення змяненняў у дзейную Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь, якія прадугледжваюць магчымасць датэрміновага спынення паўнамоцтваў Вярхоўнага Савета Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь у выпадках сістэматычнага або грубага парушэння Канстытуцыі?” Гэтая папраўка сур'ёзна пашырыла паўнамоцтвы прэзідэнта, паставіўшы пад пагрозу інстытут парламентарызму ў Беларусі.

Збіццё дэпутатаў 1995 года было фактычным дзяржаўным пераваротам - сілавым захопам улады ў краіне. Тым не менш, канчаткова гэты працэс завяршыўся пасля наступнага рэферэндуму ў 1996 годзе, калі форма праўлення з парламенцкай трансфармавалася ў суперпрэзідэнцкую рэспубліку. [1]

Гэтыя падзеі суправаджаліся сур'ёзным палітычным крызісам, супрацьстаяннем паміж Лукашэнкам з аднаго боку, Вярхоўным Саветам і Канстытуцыйным судом - з другога. Падкантрольныя прэзідэнту сілавыя структуры забяспечвалі яму правядзенне неабходных рашэнняў, а сам рэферэндум адбыўся без уліку меркавання Канстытуцыйнага суда, паводле якога дзеянні выканаўчай улады былі прызнаныя незаконнымі. Лукашэнка падчас падрыхтоўкі рэферэндуму выдаў некалькі ўказаў, у прыватнасці, ссунуўшы з пасады старшыню Цэнтральнай выбарчай камісіі Віктара Ганчара (таксама пры ўдзеле сілавога блока) нягледзячы на тое, што ў адпаведнасці з асноўным законам такіх паўнамоцтваў у прэзідэнта не было. Вельмі важна не забываць, што ў канцы 90-х гадоў асноўныя палітычныя супернікі Лукашэнкі, такія як Віктар Ганчар, былы міністр Унутраных спраў Юры Захаранка, журналіст Зміцер Завадскі, бізнэсмэн Анатоль Красоўскі зніклі без вестак. Расследаванне, якое праводзілася дзяржавай, заканамерна не дало ніякіх вынікаў. Гэтыя злачынствы звязваюць з так званымі эскадронамі смерці, якія дзейнічалі па загадзе прэзідэнта і ўстаранялі найбольш небяспечных для Лукашэнкі супернікаў.

Так ці інакш, у выніку Вярхоўны Савет быў распушчаны, а замест яго, у адпаведнасці з новай рэдакцыяй Канстытуцыі, у краіне з'явіўся двухпалатны парламент (Савет Рэспублікі і Палата прадстаўнікоў) са значна меншымі

паўнамоцтвамі і фактычна цалкам падкантрольны прэзідэнту. Так дзяржаўны пераварот быў канчаткова завершаны.

Для таго, каб патлумачыць, як адбывалася ўзурпацыя ўлады, неабходна найперш параўнаць рэдакцыі канстытуцыі 1994 і 1996 гадоў. Нас цікавяць змены, якія датычыліся функцый прэзідэнта, парламента і ўзаемадзеяння паміж галінамі ўлады. Звернемся да ключавых змен.

Прэзідэнт атрымаў права прызначаць рэферэндумы, чальцоў выбарчай камісіі, распускаяць парламент.

Аднак асноўныя, на наш погляд, папраўкі тычыліся менавіта дэвальвацыі сістэмы стрыманняў і проціваг паміж галінамі ўлады. Па-першае, Лукашэнка атрымаў права, няхай і з адабрэння Савета Рэспублікі, прызначаць і старшынёў судаў, і частку суддзяў, напрыклад, Канстытуцыйнага суда. Агаворка пра ўхвалу важная, аднак ёсць праблема з механізмам іх адхілення: «[Прэзідэнт] вызваляе ад пасады Старшыню і суддзяў Канстытуцыйнага Суда, Старшыню і суддзяў Вярхоўнага Суда, Старшыню і суддзяў Вышэйшага Гаспадарчага Суда, Старшыню і чальцоў Цэнтральнай камісіі па выбарах правядзенню рэспубліканскіх рэферэндумаў, Генеральнага пракурора, Старшыню і членаў Праўлення Нацыянальнага банка па падставах, прадугледжаных законам, з апавяшчэннем Савета Рэспублікі». [3]

Па-другое, Лукашэнка атрымаў права ажыццяўляць заканатворчую дзейнасць. Гэта гарантуе 85 артыкул: «Прэзідэнт на аснове і ў адпаведнасці з Канстытуцыяй выдае ўказы і распараджэнні, якія маюць абавязковую сілу на ўсёй тэрыторыі Рэспублікі Беларусь. У выпадках, прадугледжаных Канстытуцыяй, Прэзідэнт выдае дэкрэты, якія маюць сілу законаў. Прэзідэнт непасрэдна або праз службовыя органы забяспечвае выкананне ствараемых ім распараджэнняў». [3], і артыкул 101, дзе сярод іншага напісана наступнае: «З прычыны асаблівай неабходнасці прэзідэнт па сваёй ініцыятыве або па прапанове Урада можа выдаваць часовыя дэкрэты, якія маюць сілу закона. Калі такія дэкрэты выдаюцца па прапанове Урада, яны змацоўваюцца подпісам Прэм'ер-міністра. Часовыя дэкрэты павінны быць у трохдзённы тэрмін прадстаўлены для наступнага разгляду Палатай прадстаўнікоў, а потым Саветам Рэспублікі. Гэтыя дэкрэты захоўваюць сілу, калі яны не адменены большасцю не менш як дзве трэці галасоў ад поўнага складу кожнай з палат. Палаты могуць рэгуляваць законам адносіны, што ўзніклі на аснове дэкрэтаў, якія адменены». [3]

Што да паўнамоцтваў абедзвюх палат парламента: абедзве яны дэ-юрэ валодаюць заканадаўчай ініцыятывай, маюць магчымасць прымаць удзел у ацэнцы і ўхваленні ўказаў прэзідэнта, аднак, як ужо было сказана,

могуць быць распушчаныя Лукашэнкам. Акрамя таго, у Канстытуцыі 1996 года прапісаны механізмы, дзякуючы якім кіраўнік дзяржавы ажыццяўляе дадатковы кантроль за працэсам прыняцця законаў, мае права ўносіць змены ўжо пасля адабрэння абедзвюма палатамі.

Таксама значна ўскладнены інструмент па зняццю прэзідэнта з пасады. Раней гэтае пытанне вырашалася на ўзроўні аднапалатнага Вярхоўнага Савета па прапанове 70 дэпутатаў пасля разгляду незалежным канстытуцыйным судом. Пасля рэферэндуму 1996 года ў працэс аказаліся ўцягнуты і Палата прадстаўнікоў, і Савет Рэспублікі без удзелу Канстытуцыйнага суда.

Сур'ёзным ударам па рэалізацыі дэмакратычных прынцыпаў стала папраўка, якая адносіцца да арганізацыі дзейнасці органаў мясцовага самакіравання, якая наўпрост адмаўляе саму канцэпцыю самакіравання. У Канстытуцыі 1996 года (як і ў актуальнай рэдакцыі 2022-га) размова не ідзе аб выбудоўванні гарызантальных сувязей і дэлегаванні паўнамоцтваў. У артыкуле 119 сказана: «Кіраўнікі мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў назначаюцца на пасаду і вызваляюцца ад пасады Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь або ва ўстаноўленым ім парадку і зацвярджаюцца на пасадзе адпаведнымі мясцовымі Саветамі дэпутатаў». На думку беларускага палітолага Уладзіміра Роўды, «дадзеная норма замацавала існаванне прызначанай прэзідэнтам і падсправаздачным кіраўніку дзяржавы выканаўчай вертыкалі, якая пранізвае сабой усю сістэму публічнай адміністрацыі ў цэнтры і на месцах і проста не пакідае месца для самакіравання лакальных супольнасцяў». [8]

У 2004 годзе ў Беларусі прайшоў яшчэ адзін канстытуцыйны рэферэндум, задача якога была простая: зняць прапісаныя ў асноўным законе абмежаванні на колькасць прэзідэнцкіх тэрмінаў. Змена тычылася артыкула 81. У рэдакцыі 1996 года яна гучала наступным чынам: «Прэзідэнт абіраецца на пяць гадоў непасрэдна народам Рэспублікі Беларусь на аснове ўсеагульнага, свабоднага, роўнага і прамога выбарчага права пры тайным галасаванні. Адна і тая ж асоба можа быць Прэзідэнтам не больш за два тэрміны».

Пасля 2004 года фраза аб двух тэрмінах з тэксту знікла. Заставалася вырашыць яшчэ адну праблему. Справа ў тым, што звычайна такія фундаментальныя папраўкі не распаўсюджваюцца на інкумбента. Менавіта таму было вынесена яшчэ адно пытанне: «Дазволіць першаму Прэзідэнту Рэспублікі Беларусь Лукашэнку А.Р. удзельнічаць у якасці кандыдата... на выбарах прэзідэнта». [4]

Такім чынам, да 2004 года палітычная сістэма ў краіне ператварылася ў

відавочную персаналісцкую аўтакратыю з суперпрэзідэнцкай формай праўлення пры наяўнасці ў кіраўніка дзяржавы найшырэйшых паўнамоцтваў і механізмаў кантролю над іншымі галінамі ўлады, а таксама дазволу балатавацца неабмежаваную колькасць разоў. У такім выглядзе канстытуцыя Беларусі праіснавала 28 год да лютага 2022 года.

Рэферэндум 2022 года. Усебеларускі народны сход

The 2022 constitutional referendum was held against the background of a Канстытуцыйны рэферэндум 2022 года праходзіў пад знакам палітычнага крызісу, які пачаўся ў 2020 годзе пасля прэзідэнцкіх выбараў. Асноўнай задачай рэферэндуму было стварэнне ў структуры дзяржаўнай улады ўмоў для легітымнай імітацыі працэсу транзіту ўлады з улікам казахстанскага вопыту. Варта адзначыць, што пасля падзей студзеня 2022 года ў Казахстане такі спосаб паступовай перадачы ўлады трэба лічыць неэфектыўным і небяспечным для дзеючага лідара. Так ці інакш, трэба разгледзець змены, якія былі ўнесены ў Канстытуцыю ў лютым 2022 года.

Першая, фундаментальная змена закладзена ў артыкуле 4 асноўнага закона. З'явіўся тэрмін “Ідэалогія беларускай дзяржавы”, пры тым, што ў рэдакцыі 1996 года была прапісана “разнастайнасць палітычных інстытутаў, ідэалогій і меркаванняў”. [5]

Гэтая папраўка стала сур'ёзным ударам па і без таго фармальнай партыйнай сістэме (пра якую мы раскажам у наступным раздзеле). Справа ў тым, што і ў старой, і ў актуальнай рэдакцыі артыкула 4, існавала наступнае палажэнне: “Ідэалогія палітычных партый, рэлігійных ці іншых грамадскіх аб'яднанняў, сацыяльных груп не можа ўстанаўлівацца ў якасці абавязковай для грамадзян”. [5] Атрымліваецца, што партыйная дзейнасць, звязаная з прэтэнзіямі на ўладу тых іх ці іншых палітычных груп і якая абапіраецца на партыйную ідэалогію, паводле новай версіі чацвёртага артыкула, уступае ў супярэчнасць з нейкай надбудовай пад назвай «ідэалогія беларускай дзяржавы».

Асноўнай і самай маштабнай зменай у Канстытуцыі стала з'яўленне ў ёй раздзелу пад назвай Усебеларускі Народны Сход (далей - УНС). [5]

Сам па сабе гэты орган, які параўноўваецца Лукашэнкам з «народным веча», з'явіўся ў Беларусі яшчэ ў 1996 годзе, хаця яго рэальныя функцыі да нядаўняга часу былі не вельмі ясныя. Першапачаткова УНС задумвалася як палітэхналагічны праект, неабходны для дэманстрацыі народнай падтрымкі Лукашэнкі падчас канстытуцыйнага крызісу і сутыкнення Вярхоўнага савета з прэзідэнтам.

Працэдура фарміравання УНС у канстытуцыі і выбарчым кодэксе апісана наўмысна ўскладнена і не з'яўляецца прамым электаральным дзеяннем для насельніцтва.

Сабраныя ў палацы спорту тысячы чалавек - "прадстаўнікі беларускага народа" - мусілі сваім удзелам даказаць беларускаму палітыкуму і свету легітымнасць тых змен, якія спрабаваў ажыццявіць Лукашэнка для ўмацавання сваёй улады - не проста даказаць, але і пераадолець факт неканстытуцыйнасці рэферэндуму. Фактычна гэта быў прапагандысцкі ход, які мусіў аформіць у дэмакратычных колерах сілавы захоп улады. УНС доўгі час не меў рэальных паўнамоцтваў і заставаўся дарадчым, кансультацыйным органам. На фоне палітычнага крызісу ў 2022 годзе сходу надалі статус канстытуцыйнага ўтварэння, да таго ж з найшырэйшымі паўнамоцтвамі, частка з якіх была адчужана ад пасады кіраўніка дзяржавы.

Характэрна, што ў новай рэдакцыі асноўнага закону ўтрымліваецца вольнае ці ненаўмыснае супрацьпастаўленне УНС дэмакратычным інстытутам. Беларусь, паводле артыкула 1, прызнаецца дэмакратычнай дзяржавай, пры тым, што УНС названа «Вышэйшым прадстаўнічым органам народаўладдзя», паўставаючы такім чынам над парламентам. [5]

Па-першае, зрушыць прэзідэнта з пасады зараз мае права толькі ўсебеларускі народны сход. Пры гэтым, і цяперашні кіраўнік дзяржавы, і былы (калі ён такім стане) з'яўляюцца дэлегатамі УНС. Таксама засядаць у межах сходу могуць і прадстаўнікі іншых галін улады, што ўяўляе сабой нейкую форму другаснай кааптацыі.

Функцыі па прызначэнні і адхіленні суддзяў канстытуцыйнага, вярхоўнага суду, а таксама цэнтральнай выбарчай камісіі перамясціліся са спісу паўнамоцтваў прэзідэнта ў спіс паўнамоцтваў УНС. І Палата Прадстаўнікоў, і Савет рэспублікі пазбаўлены праваў вылучаць супраць прэзідэнта абвінавачанні - гэтая магчымасць зараз таксама замацавана за ўсебеларускім народным сходам. Да арганізацыі працы выбарчых камісій парламент больш не мае ніякага дачынення. Фактычна ні адна з палат, у адпаведнасці з актуальнай версіяй канстытуцыі, не валодае рэальнымі магчымасцямі кантролю і нагляду - вярхоўнай уладай у краіне валодае прэзідэнт і УНС пры ўзаемапранікненні функцый і паўнамоцтваў паміж гэтымі двума інстытутамі. Фактычна, можна казаць аб тым, што парламентарызм у Беларусі быў рэдукаваны. УНС не з'яўляецца прадстаўнічым органам, а Палата Прадстаўнікоў і Савет Рэспублікі пазбавіліся рэальнага палітычнага ўплыву на выбарчы працэс і на выканаўчую ўладу. Варта звярнуць увагу на змену ў асноўным законе, якая тычыцца "лёсу прэзідэнта": "Прэзідэнт, які спыніў выкананне сваіх паўнамоцтваў, не

можа быць прыцягнуты да адказнасці за дзеянні, учыненыя ў сувязі з ажыццяўленнем ім прэзідэнцкіх паўнамоцтваў». [5] Акрамя таго, у дакумент зноў вярнулі абмежаванне на колькасць тэрмінаў знаходжання на пасадзе кіраўніка дзяржавы.

Відавочна, што ў названых фундаментальных змен у канстытуцыі існуюць вонкавыя фактары. Пасля таго як Лукашэнка прайграў выбары 2020 года Святлане Ціханоўскай, яму неабходна нейкім чынам легітымізаваць сваю ўладу. У 1996 годзе ён выкарыстаў для гэтага і сілавы кампанент, і УНС: гэтую ж стратэгію ён ужыў зноў, толькі з улікам большай глыбіні палітычнага крызісу. Праблема аказалася настолькі складанай, што на загад Лукашэнкі давялося прапісваць у канстытуцыі «адходныя шляхі». У выпадку, калі яму давядзецца пакінуць пасаду прэзідэнта на ўмовах «кантраляванага транзіту» - ён цяпер, у адпаведнасці з закладзеным інстытуцыйным дысайнам, зможа перамясціцца ў прэзідыум УНС, і адтуль кантраляваць судовую сістэму, законатворчы працэс, а галоўнае - дзеянні новага прэзідэнта. Механізм адхілення кіраўніка дзяржавы ад улады таксама быў замацаваны выключна за Усебеларускім сходам.

Пры гэтым за прэзідэнтам захоўваецца дастатковая колькасць паўнамоцтваў, што дазваляе яму адчуваць сябе ўпэўнена, калі пераходзіць не давядзецца, асабліва калі ўлічыць, што ў аснове УНС ляжыць усё тая ж старая палітэхналогія ўзору 1996 года. Акрамя таго, УНС не з'яўляецца ў прамым сэнсе выбарным органам. Як мы бачым, паўнамоцтвы парламента былі дадаткова скарачаныя, што адлюстроўвае зразумелы недавер палітычнай сістэмы да рэальных электаральных працэдур.

Тым не менш, артыкул аб недатыкальнасці, уведзены ў асноўны закон, сведчыць аб тым, што ідэя транзіту не з'яўляецца прывіднай.

Палітычныя партыі ў Беларусі

Нягледзячы на тое, што рэжым Лукашэнкі з'яўляецца персаналісцкай аўтакратыяй, якая абапіраецца ў першую чаргу на лаяльнасць наменклатуры і сілавы блок, трэба звярнуць увагу, што да 2020 года ў краіне існавала легальная партыйная дзейнасць у духу імітацыйных практык падобных рэжымаў у XXI стагоддзі. Мы ўжо згадвалі супярэчнасць, звязаную з ідэалогіяй беларускай дзяржавы, якая адлюстравана ў чацвёртым артыкуле канстытуцыі. Яна не з'яўляецца адзінай. У асноўным законе версіі 1994 года 5 артыкул абвяшчаў: «Палітычныя партыі, іншыя грамадскія аб'яднанні, дзейнічаючы ў рамках Канстытуцыі і законаў Рэспублікі Беларусь, садзейнічаюць выяўленню і выказванню палітычнай волі грамадзян,

удзельнічаюць у выбарах”. У рэдакцыях 1996 і наступных з дадзенага пасажу выдалены выраз “удзельнічаюць у выбарах”. Пры гэтым грамадскія аб’яднанні, у тым ліку і палітычныя партыі, могуць вылучаць сваіх кандыдатаў, аднак выключна зыходзячы з мажарытарнай сістэмы: галасавання па партыйных спісах не прадугледжана. Класічныя партыі зыходзячы з гэтага былі проста выключаныя з рэальнага палітычнага працэсу, а большасць дэпутатаў балатуюцца ў якасці самавылучэнцаў.

Тым не менш, у перыяд з 1991 па 2023 гады ў Беларусі дзейнічалі больш за дзесятак партый на легальнай аснове, якія прадстаўлялі шырокі палітычны спектр: партыя “Зялёныя”, Кансерватыўна-Хрысціянская партыя БНФ, Беларуская сацыял-дэмакратычная грамада (БСДГ) і многія іншыя. Пры гэтым на працягу ўсяго перыяду праўлення Лукашэнкі заканадаўства ў дачыненні да партый паслядоўна станавілася больш жорсткім. Дзяржава па аналогіі са стварэннем УНС прыдумляла новыя альтэрнатыўныя і імітацыйныя формы накшталт “рэспубліканскіх грамадска-дзяржаўных аб’яднанняў”. Яны існуюць у выглядзе так званых ДАНДА (“дзяржавай арганізаваных недзяржаўных арганізацый”, сэнс існавання якіх, у выпадку з Беларуссю - стварыць ілюзію дэмакратыі.

Так ці інакш на працягу 2023 года Вярхоўны суд Рэспублікі ліквідаваў практычна ўсе партыі, пакінуўшы толькі 4:

3. Белая Русь
4. Камуністычная партыя Беларусі
5. Ліберальна-дэмакратычная партыя
6. Рэспубліканская партыя працы і справядлівасці.

Усе яны з’яўляюцца лаяльнымі дзейнай уладзе. Таксама іх аб’ядноўвае дамінаванне прарасейскай пазіцыі, пры тым, што еўрапейскае крыло не прадстаўлена ўвогуле ніяк.

Іх існаванне і дзейнасць з’яўляецца імітацыйнай палітычнай актыўнасцю: ніводная з гэтых партый ні разу не праходзіла праз электаральную кампанію ў якасці палітычнага суб’екта.

Прэзідэнт, з’яўляючыся беспартыйным, паспяхова дабіваецца таго, каб палітычныя партыі не былі прадстаўлены ў парламенце.

Трансфармацыя палітычнай культуры Беларусі. Прычыны ўзурпацыі ўлады

Палітычная культура Беларусі ў пачатку дзевяностых гадоў была аўтарытарнай і падданніцкай, атрымаўшы ў спадчыну груз СССР.

Лукашэнка ў другой палове 1990-х гадоў сілавым шляхам падпарадкаваў цэнтрвыбаркам асабіста сабе, і выбары з тых часоў праводзяцца як своеасаблівы плебісцыт з загадзя вядомым вынікам. Пра гэта сведчаць працэнты, якія аб'яўляюцца старшынёй камісіі, - часцей за ўсё вышэй за 80%. Пры сумленным падліку мы б назвалі такі вынік электаральнай анамаліяй. Гаворка ідзе аб тым, што Лукашэнка абапіраецца на спалучэнне двух іншых тыпаў легітымнасці па той жа класіфікацыі: традыцыйную і харызматычную.

На самым пачатку кіравання ў інфармацыйна-палітычнае асяроддзе палітэхнолагі «запусцілі» мянушку «бацька» для Лукашэнкі: «отец» у перакладзе з беларускай. Бацькам народаў ён не стаў. Тым не менш, такі падыход адпраўляе нас да харызматычнага тыпу легітымнасці.

Для традыцыйнага тыпу характэрна вера ў звычай і традыцыю. Ідэал дыктатуры для Лукашэнкі - гэта абсалютная манархія, квазітрадыцыяналістычнае грамадства, заснаванае на патрыярхаце, патэрналізме, шавінізме і ксенафобіі.

Актуальныя рэпрэсіўныя практыкі дзяржавы, якія прымяняюцца супраць грамадзянскай супольнасці, правакуюць дыскусію аб тым, ці разгарнуўся рэжым Лукашэнкі ў бок таталітарызму. Праблема заключаецца ў тым, што класіфікацыя недасканалая і з'яўляецца састарэлай. Мяжу паміж таталітарызмам і аўтарытарызмам палітычная навука правяла яшчэ ў XX стагоддзі, і абапіраецца яна ў першую чаргу на матэрыял мінулага стагоддзя. Так, адзін з крытэрыяў - характар рэпрэсій. На сённяшні дзень у Беларусі яны з'яўляюцца маштабнымі, і сапраўды, шалі паступова схіляюцца ў бок таталітарызму.

Паміж дзяржавай, якая за амаль 30 гадоў набыла рысы герантакратыі, і грамадзянскай супольнасцю ўтварыўся сур'ёзны каштоўнасны і наратыўны раскол. Рэжым сёння не ў стане размаўляць з соцыумам на адной мове, а рашэнні аўтакрат прымае, стаючы ўсё больш ізаляваным ад рэальнай грамадскай думкі.

Глыбокія каштоўнасныя трансфармацыі беларускага грамадства, старэнне палітычнай сістэмы, з'яўленне новых гульцоў і сацыяльны выбух пасля выбараў 2020 года - усё гэта паслужыла асновай для з'яўлення

дэмакратычных сілаў новай фармацыі - тых, што зараз актыўна і прыкметна супрацьстаяць рэжыму Лукашэнкі.

Дэмакратычныя сілы

Дэмакратычныя сілы ў тым выглядзе, у якім яны існуюць зараз, пачалі фармавацца практычна адразу пасля выбараў 2020 года. Статус Святланы Ціханоўскай як прэзідэнткі-электа з'яўляецца на сённяшні дзень ядром легітымнасці ўсіх інстытуцый, створаных у межах дэмакратычных сіл. Офіс Ціханоўскай і Каардынацыйная рада (далей - КР) дзейнічаюць з 2020 года, Аб'яднаны пераходны кабінет - са жніўня 2022-га. Дэмсілы, карыстаючыся шырокай міжнароднай падтрымкай, аказваюць уплыў на прыняцце рашэнняў аб узмацненні санкцыйнага ціску на рэжым, а таксама лабіруюць інтарэсы беларусаў, якія знаходзяцца ў краіне, ці выехалі за яе межы. Саўдзел Лукашэнкі ў вайне супраць Украіны паставіў грамадзян Беларусі, большасць з якіх не падтрымлівае рэжым, пад пагрозу сур'ёзных рэстрыкцыяў з боку замежных урадаў. Пастаянная інфармацыйная праца на высокім узроўні з замежнымі партнёрамі дазваляе змяншаць негатыўны эфект.

Дэмакратычная дзяржаўнасць немагчымая без структуры, якая засноўвалася б на падзеле ўладаў, шырокім прадстаўніцтве і сістэме стрыманняў і проціваг.

Да сённяшняга дня беларускі ўрад у выгнанні здолеў стварыць мадэль, беспрэцэдэнтную для ўмоў, у якіх яна стваралася. Яе можна вызначыць як протадзяржаву, якая развіваецца ў бок дэмакратыі. Офіс Святланы Ціханоўскай з'яўляецца нечым нахштальт адміністрацыі прэзідэнта.

Паслядоўная міжнародная дзейнасць дэмакратычных сілаў дазваляе вырашаць прынамсі некалькі важных задач. Па-першае, удзельнічаць у стварэнні альтэрнатыўных структур дзяржкіравання, закладваючы падмурак пад будучыя сістэмныя рэформы ў Беларусі. Па-другое, па меры магчымасці аказваць дапамогу палітычным вязням, іх сваякам і людзям, якія пакінулі сваю краіну. Размова ідзе не толькі аб адраснай дапамозе, але ў першую чаргу аб стварэнні механізмаў узаемадзеяння з замежнымі ўрадамі з мэтай пашырэння і сістэматызацыі такой дапамогі. Трэцяе - барацьба беларусаў за суб'ектнасць у міжнародным палітычным парадку дня, што неабходна, асабліва калі ўлічыць злачынны саўдзел рэжыму Лукашэнкі ў расійскай вайне супраць Украіны.

Аб'яднаны пераходны кабінет - гэта своеасаблівы кабінет міністраў,

створаны Святланай Ціханоўскай для кааптацыі палітычных актараў у рамках дэмакратыі, а таксама для функцыянальнага падзелу задач па галінах, для вырашэння апэратыўных пытанняў.

Каардынацыйны савет - базіс для адраджэння і развіцця культуры парламентарызму ў Беларусі. Яго статус і дзейнасць вызначаецца статутам КР. [6]

Бягучае скліканне КР пачало сваю працу ў лютым 2023 года і будзе дзейнічаць на працягу 12 месяцаў з дня першага паседжання. Дэлегатам КР можа быць практычна любы беларус, які жыве за межамі, так і ўнутры краіны (пры дакладнай ацэнцы рызыкаў, звязаных з пераследамі з боку рэжыму). Аснова складу КР - у шырокім сэнсе прадстаўнікі грамадзянскай супольнасці: чальцы арганізацый, партый, грамадскіх аб'яднанняў, НКА. Для абрання існуе празрыстая і канкурэнтная электаральная працэдура з загадзя невядомым вынікам: у процівагу ўсім выбарным кампаніям пры Лукашэнку. Міжнародная легітымнасць рады абапіраецца на некалькі крыніц. Па-першае, гэта легітымнасць самой Ціханоўскай, якая прызнаецца на самым высокім узроўні ў многіх краінах Еўропы і свету. Па-другое, рэзалюцыя Еўрапарламента ад верасня 2020 года, якая абвясчае: «Еўрапарламент вітае Каардынацыйную раду як часовае прадстаўніцтва людзей, якія патрабуюць дэмакратычных зменаў у Беларусі, адкрытае для ўсіх палітычных і грамадскіх зацікаўленых бакоў. Падтрымлівае мірную і дэмакратычную перадачу ўлады ў выніку шырокамаштабнага нацыянальнага дыялогу з поўнай павагай дэмакратычных і асноўных правоў беларускага народа». [7]

З функцыянальнага пункту гледжання Каардынацыйная рада прызвана вырашаць шырокі спектр пытанняў. Па-першае, яна з'яўляецца адкрытай пляцоўкай для раўнапраўнага дыялогу паміж рознымі блокам і фракцыямі дэмакратыі. Па-другое, пасля абрання бягучага склікання КР узяла на сябе функцыю кантролю і нагляду за працай Офіса і Кабінета. У жніўні 2023 года прайшлі справаздачныя слуханні аб дзейнасці прадстаўнікоў Ціханоўскай, па выніках якіх у складзе Кабінета адбыліся змены. Па-трэцяе, яна распрацоўвае пакет дакументаў для рэгламентацыі ўзаемадзеяння паміж асноўнымі органамі дэмакратычных сіл - у духу некадыфікаванай канстытуцыі для таго, каб наладзіць сістэму стрыманняў і проціваг. Па-чацвёртае, пашырае ўзаемадзеянне з парламентамі іншых краін, ад ЗША да Бельгіі. Па-пятае, стварае спецыялізаваныя камісіі па распрацоўцы стратэгіі і канцэпцыі для вырашэння галіновых пытанняў: ад міжнароднай дзейнасці да адукацыі. Асобным пунктам трэба згадаць дзейнасць КР па паглыбленні супрацоўніцтва з Вярхоўнай Радай Украіны ў фармаце міжпарламенцкага супрацоўніцтва.

Безумоўна, магчымасці дэмакратычных сіл сур'ёзна абмежаваны, аднак трэба прызнаць, што структура іх як урада ў выгнанні не мае аналагаў у свеце. І, што найважнейшае, апора на гэтую структуру дазволіць адрадыць і ўмацаваць дэмакратычную мадэль у Беларусі пасля сыходу Лукашэнкі, які рызыкуе пакінуць за сабой «выпаленую зямлю».

Рэформы

Было б памылкай лічыць, што сыход Лукашэнкі дасць магчымасць дэмакратычным сілам хутка разабрацца з усімі праблемамі, якія застануцца пасля яго. Амаль 30 гадоў аўтарытарнага валюнтарысцкага кіравання - занадта доўгі тэрмін. Тым не менш, ужо зараз зразумела, што без шырокамашабных рэформаў цывілізаваная і самастойная будучыня немагчымая. Як мы пісалі раней, сучасная структура дэмакратычных сіл і вектар іх развіцця - ускладненне механізмаў, пашырэнне прадстаўніцтва - дасць магчымасць у далейшым пачаць рэформы ў Беларусі на аснове створаных альтэрнатыўных інстытутаў.

На наш погляд, пераўтварэнні неабходна пачаць са зменаў канстытуцыі, мэта якіх - істотнае скарачэнне паўнамоцтваў прэзідэнта, рэстаўрацыя парламентарызму на аснове шырокага народнага прадстаўніцтва і ўраўнованне ўсіх галін улады паміж сабой.

Неабходна трансфармаваць створаную за дзесяцігоддзі праўлення Лукашэнкі, жорсткую вертыкаль улады і, вядома, скасаваць УНС проста таму, што гэты орган патрэбны толькі для таго, каб захоўваць дзейную ўладу. У Беларусі павінен быць адноўлены аднапалатны парламент у якасці вышэйшага заканадаўчага і прадстаўнічага органа. Тое, што вышэйшы прадстаўнічы орган мусіць зноў стаць аднапалатным зыходзіць з таго, што Беларусь з'яўляецца унітарнай, мананациянальнай дзяржавай, у межах якой не праяўляецца тэндэнцыі да федэралізму. У якасці прыкладу можна прывесці такія краіны, як Паўднёвая Карэя, Чэхія, Армэнія і гэтак далей. У гэтым сэнсе Беларусь сур'ёзна адрозніваецца ад, напрыклад, Украіны.

Сістэма мясцовага самакіравання таксама павінна быць пераасэнсавана, аддзелена ад выканаўчай улады і нададзена рэальнымі прамымі паўнамоцтвамі: любая дэмакратыя пачынаецца з рэалізацыі ўлады насельніцтва на нізавым, гарызантальным узроўні. Вядомы беларускі палітолаг Уладзімір Роўда адзначаў, што мясцовыя органы самакіравання ў Беларусі фактычна падпарадкаваны дзяржаўнай выканаўчай уладзе, чаго не бывае ў дэмакратыях, дзе яны, наадварот, «фармуюцца прадстаўнічымі органамі (ёсць мадэлі, дзе мэр, бургамістр, прэзідэнт горада абіраюцца насельніцтвам)

і дзейнічаюць у межах вядзення адзінак самакіравання, рэалізуюць паўнамоцтвы, вызначаныя ў законе аб мясцовым самакіраванні». [8]

Выбарчую сістэму неабходна рэфармаваць дастаткова асцярожна, паступова павышаючы ролю палітычных партый як інструмента прадстаўніцтва. На сённяшні дзень партыйная культура ў Беларусі знаходзіцца на дастаткова нізкім узроўні. Грамадзяне адчуваюць недавер да партый, а ідэалагічныя полюсы не сфармаваліся з прычыны таго, што плюралізм пазіцый і інтарэсаў лічыцца небяспечным для рэжыму Лукашэнкі. Тым не менш, у будучыні неабходна перайсці ад мажарытарнай да змешанай выбарчай сістэмы.

Судовая ўлада павінна быць выведзена з падпарадкавання іншых галін. Вышэйшым органам павінен быць Вярхоўны суд, які будзе ажыццяўляць і канстытуцыйны кантроль, і нагляд за працай судаў ніжэйшых інстанцый. Прызначэнне суддзяў Вярхоўнага суда павінна абавязвацца на спаборны працэс галасавання ў маштабе парламента. Магчымасці для адрачэння суддзяў ад пасадаў павінны быць абмежаваныя крымінальным кодэксам і канстытуцыяй. Магчыма, варта звярнуцца да досведу ЗША, дзе вярхоўныя суддзі абіраюцца пажыццёва.

Акрамя таго, з асноўнага закона неабходна выключыць артыкул аб дапушчальнасці ўжывання смяротнага пакарання.

Праваахоўная сістэма таксама патрабуе неадкладнай пераканфігурацыі. Неабходна значна скараціць колькасць прадстаўнікоў сілавога блока: Беларусь займае вядучыя месцы па гэтым паказчыку і цалкам упісваецца ў мадэль “паліцэйскай дзяржавы”.

Таксама неабходна правесці нацыянальны дыялог, на аснове якога і з улікам вывучэння сусветнай практыкі будзе вынесена рашэнне аб люстрацыі тых службовых асоб, хто так ці інакш прымаў удзел у рэпрэсіях (ад жорсткіх прысудаў і катаванняў, да палітычна матываваных звальненняў).

Механізм кампенсацыі і дапамогі шматлікім палітвязням ужо распрацаваны ў межах працы экспертнай супольнасці і Офіса Святланы Ціханоўскай.

Таксама неабходна стварыць інструмент грамадскага кантролю за дзейнасцю праваахоўных органаў.

Як вядома, сродкі масавай інфармацыі ў аўтакратыях адыгрываюць не апошнюю ролю ва ўмацаванні і насаджэнні дыктатуры. У дэмакратычнай дзяржаве паняцця “дзяржаўныя СМІ” не можа існаваць. Неабходна вывесці іх дзейнасць з-пад улады палітычнай сістэмы і ўстанавіць кансэнсусны грамадскі кантроль.

Асобнай увагі заслугоўвае рэформа знешняй палітыкі і міністэрства замежных спраў. Па-першае, як мага хутчэй трэба адмяніць усе ўказы, якія перашкаджаюць ажыццяўленню адной з асноўных функцый замежужастаной, а менавіта прадстаўленне і абарона правоў і інтарэсаў грамадзян краіны за яе межамі: аказанне ўсяго спектра консульскіх паслуг. Таксама Рэспубліка Беларусь павінна выйсці з такіх ваенных і эканамічных саюзаў і альянсаў як Саюзная дзяржава, ЕАЭС, СНД і АДКБ.

Ужо сёння дэмакратычныя сілы Беларусі адкрыта заяўляюць аб новым курсе на еўраінтэграцыю, неабходнасці ўмацавання рэгіянальнага супрацоўніцтва па пытаннях бяспекі, эканомікі і сацыяльнага ўзаемадзеяння з краінамі цэнтральнай і ўсходняй Еўропы, магчымасці пашырэння Люблінскага трыкутніка, а таксама неабходнасці кардынальнага перагляду адносін з Расійскай Федэрацыяй. Асобную ролю ў знешнепалітычных адносінах займае Украіна, разам з якой Беларусь павінна вярнуцца ў сям'ю еўрапейскіх палітычных нацый, а міф аб брацкіх славянскіх народах павінен быць разбураны. Замест гэтага мусіць быць распрацаваная канцэпцыя надзейнага беларуска-ўкраінскага добрасуседства.

Заклучэнне

Сёння Беларусь Лукашэнка - гэта жорсткая аўтакратыя персаналісцкага кшталту, заснаваная на валютарысцкім, неінфармаваным спосабе прыняцця рашэнняў, якая трымаецца ва ўладзе на працягу амаль 30 гадоў з дапамогай пазасудовага, брутальнага выкарыстання сілавых метадаў запалохвання. Дэканструкцыя парламентарызму і выпраўленне палітычнай сістэмы ў цвёрдую вертыкаль - вось задача, якую вырашаў Лукашэнка на працягу ўсіх гадоў кіравання.

У цяперашні момант асноўным і ледзь не адзіным заданнем, якое ў стане вырашаць рэжым, з'яўляецца захаванне ўлады - то бок эфектыўнага кантролю над тэрыторыяй.

Тым не менш, фіксаваны трэнд змены палітычнай культуры на тую, што перадугледжвае актыўнейшы ўдзел у грамадзянскім і палітычным жыцці, па праве можа лічыцца пазітыўным феноменам. Няма падстаў лічыць, што «усё беларускае грамадства спала» доўгія гады да 2020.

Дэмакратычныя сілы сёння стварылі і развіваюць структуры па-за краінай, якія дазваляць неадкладна, пры з'яўленні такой магчымасці, у рамках прафесійнага падыходу, рэфармаваць беларускую сістэму дзяржаўнага кіравання. Каардынацыйная рада, якая дзейнічае са жніўня 2020 года -

гэта прыклад таго, што беларускае грамадства гатова вярнуцца на трэк развіцця парламентарызму. Хай зараз ён існуе ў віртуальным фармаце, але ён з'яўляецца легітымнай і рэальнай дзейнай альтэрнатывай састарэламу аўтарытарызму, сілай, якой сёння ў свеце не знайсці аналагаў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Конституционный референдум 1995 года
2. Конституция Республики Беларусь, редакция 1994 года
3. Конституция Республики Беларусь, редакция 1996 года
4. Конституционный референдум 2004 года
5. Конституция Республики Беларусь, редакция 2022 года
6. Статут Координационного Совета Беларуси
7. Заявление Европарламента о поддержке создания Координационного Совета Беларуси
8. Ровдо В. Сравнительная политология: учеб. пособие. В 3 ч. Ч. 3 – Вильнюс : ЕГУ, 2009